

1 раздел

Абийы суон сураҕырдыбыт, уос номоҕор киллэрбит айылҕаттан айдарыылаах, ураты дьоҕурдаах Айыы Ойууна Чирков Константин Иванович- Көстөкүүн Ойуун элбэх кинини дыантан дыаһахтан, өлөр өлүүттэн быыһаан, билингэ диэри үтүө эрэ тылынан ахтыллар. Киниэхэ көрдөрүнээри, эмтэнээри улахан кыһалҕалаах дьон өрөспүүбүлүкэ араас муннуктарыттан аатын ааттатан кэлэн эмтэнэн, махтанан бараллара. Константин Иванович үтүөтэ умнуллубат, сырдык аата үйэттэн үйэбэ, көлүөнэттэн көлүөнэбэ бэриллэн иһэр.

Константин Иванович Чирков - Көстөкүүн Ойуун

Кини төрөппүт кыһа Матрена Константиновна Чиркова аҕатын удьуордаан, күн бүгүнүгэр диэри дьонун-сэргэтин эмтээн, элбэх ыарыыттан үтүөрдэр, араначчылыыр, арчылыыр.

Матрена Константиновна Чиркова тыыл үлэ бэтэрээнэ, Абый улууһун Бочуоттаах олохтооҕо, улуус «Ытык саас» бэлиэтин хаһаайына, Саха сиринээҕи норуот эмчитэрин Ассоциациятын бастакы категориялаах уонна сэттис кэрдиистээх норуот эмчитэ, ЮНЕСКО норуоттар икки ардыларынааҕы Ассоциациятын чилиэнэ, 2001 сылтан СӨ норуот эмчиттэрин Ассоциациятын уонна НМНЧ «Үрүн Аар Тойон» тэрилтэ ахсыс кэрдиистээх Айыы Алгысчыта, СӨ Норуот эмчиттэрин Ассоциациятын Бочуоттаах чилиэнэ.

Матрена Константиновна Чиркова - Эбэккэ

Матрена Константиновнаны дьоно-сэргэтэ ытыктаан, «Бабушка», «Эбэккэ» диэн ааттыыллар. Айылҕаттан айдарыылаах, таланнаах эмчит отуттан тахса сыл устата унуох тостуутун, сүһүөхтэрэ ыалдыбыттары, сүрэх-тымыр дьарҕаалаахтары, баас арааһын, ньиэрбэ ыарыыларын, искэннээхтэри, оһолго түбэспиттэри о.д.а ыарахан ыарыылаахтары эмтиир.

Кыайан оҕоломмот дьахталларга оҕо кутун инэрэрин, кини санааны кынаттыыр саргылаах, алыптаах тыллара кыһалҕаны кыйдыылларын, куһаҕаны, мэхэйдэри туораталларын, үтүөнү, кэрэни уонна кэскиллээҕи түстүүлэрин туһунан сүүһүнэн эмтэммит дьон махтанан суруйаллар. Кини арыгы, табах куһаҕан дьаллыктартан эмиэ ыраастыыр. Эдэр дьон хас да сыл испэтэх, олох бырахпыт чаччыларга үгүс.

Ытык кырдыҕас 97 сааһыгар сылдыар. Кини сөбөрө, билигин да, бэйэтэ сылайарын-ыалдыарын билиммэккэ, наар дьонго туһалыыр баҕалаах. Бар дьонун ыарыттан үтүөрдэр ыраас, сырдык дьулуурдаах эмчит кимиэхэ да хаһан да akkaастаабат. Дуоһунаһыттан, туох аймахтаабыттан тутулуга суох, ким баҕарар эмтэниэн соп. Киниэхэ дьон бары тэннэр.

Матрена Константиновна сырдык, ыраас дууһалаах, дьин сахалыы көрүүлээх-истиилээх, муударай өйдөөх, барыбытыгар Эдьий, Эбэккэ.

2 раздел

Халлаан анаарын сырдатааччы

Биир үтүө күн бэркэ билэр киһим “уолум илиитин тонолоҕо тахсыбытын трампууннар гиипсэлээн баран ыытан кэбиспиттэрэ, онто оспокко айкаалаабытыгар, 94 саастаах эмээхсингэ илтим. Онуоха биир күнүнэн утуөрдэн кэбистэ ээ” диэн сөбөн кэпсээбитигэр улаханник итэҕэйбэтэҕим даҕаны. “Ама, 94-с хаарын санныгар сүкпүт ытык кырдыҕас остуоруйаҕа курдук эмтиир буоллаҕа дуу” диэн бэркиһээбитим. Сонно тута, дойдутугар Абыйга бараары сылдыарын кыл мүччү тутан ылан кэпсэттим. Мин корсүһүүгэ барыам иннинэ, харахпар кыырыктыыйбыт баттахтаах, нэһиилэ сылдыар эмээхсини ойуулаан көрбүтүм. Онтум баара, хата кимнээбэр сэнэх, чуор куоластаах, бэрт сэргэх баабыска көрүстэ. Матрена Константиновна Чиркова - 1999 сылтан ыла Саха сиринээҕи норуот эмчиттэрин Ассоциациятын бастакы категориялаах уонна сэттис кэрдиистээх норуот эмчитэ, ЮНЕСКО норуоттар икки ардыларынааҕы Ассоциациятын чилиэнэ, 2001 сылтан СӨ норуот эмчиттэрин Ассоциациятын уонна НМНЧ “Үрүн Аар Тойон” тэрилтэ ахсыс кэрдиистээх Айыы Алгысчыта, 2004 сылтан ыла СӨ Норуот эмчиттэрин Ассоциациятын Бочуоттаах чилиэнэ,

Абый улууһун “Ытык саас” бэлиэ хаһаайына, тыыл, улэ бэтэрээнэ, аатырбыт ойуун Константин Иванович Чирков бастакы кыыһа.

Оонньооботох оҕо саас

Оҕо сааһым Абыйга ааспыта. Ол саҕана оҕо саас да диэктээн... 1923 сыллаах төрүөхпун. Аҕам Чирков Константин Иванович аан дойду үрдүнэн дэнгэ төрөөн ааспыт киһи. Кини олоҕун кыра буолан улаханлык өйдөөбөппүн. Ийэм аҕата Кили-миэскэй Уйбаан диэн нууча киһитэ этэ. Абый Сыаннааннааҕыгар, ол саҕана бытанан олорор кэммитигэр Сутуруолаах диэн куөлгэ төрөөбүтүм. Төрөшпүттэрим эрэйдээхтэр бэйэлэрэ бултаан-алтаан, аяхтарын ииттинэн 9 оҕону атахтарыгар туруортаабыттара. Мин бастакы оҕобун. Сэри сылларыгар аас-туор олох, ачыктааһын кэмнэрэ этэ... Дьинэ, оччотооҕу кэмнэри ахтарбын сөбулээбэппин...

“Ойуун оҕото оскуолаҕа үөрэммэт!”

- Киһини ойдүүр буолуохпуттан аҕам куруук көхсун имэрийтэрэр этэ. Киһи киһини үөрөспэт. Итинник диэн олох сымыйа. Утумнааһын диэн да баар буоллаҕына, айылҕа бэйэтэ тугу эмэ бэрсит да буоллаҕына, бэйэтэ салайар. “Миэхэ биэрбитэ” энин диэн сымыйа, ас да танас да буолбатах буоллаҕа, хайдах биэриэххиний? Миэхэ ким да биэрбэтэҕэ. Аҕабыттан биирдэ бэйэтигэр көмөлөһөөрү түөн уураар кыа от диэни ыйыттым. “Аҕаа, ити кыаны хаһан, хайдах хамыйылларый” - диэн. Аҕам аттыбар хамсаҕа табах тарда олорор уонна эргиллэн баран: “Баартыйата суох хомуньуус кийиэхэ кыа эмиэ туохха наада буолла?”, - диэбитэ. Мин оҕо эрдэспиттэн “ойуун диэн куһаҕан” диэн өйдөбул сөнмүтэ. Тоҕо диэтэххэ, миигин ойуун оҕото диэн оскуолаҕа ылбатахтара. Ол иһин аҕам идэтин баһылыахпын ончу баҕарбат этим. Сэри саҕана илиитинэн араанныы буолбут биэлсэр кэлбитэ. Ол киһи дьону эмтиирин көрөммүн эмчит буолуохпун баҕарарым.

- Аҕабын оччолорго хаайыыга илдьибиттэр, саас барбыта күһүн кэлбитэ. Кэлэн баран кыһыары икки оҕотун оскуолаҕа илтэ. Ону икки хоннорон баран “ойуун оҕото үөрэммэт” диэн баран, үүртэлээн кэбиспиттэрэ. Онтон олус хомойбутум. Дьинэ, үөрэннэхпинэ быраас буолар баҕа санаалаах этим. Оскуолаҕа атааралларыгар эдьийдэрим: “Оҕобут илиитэ үчүгэйиин, суруксут буолан баран эмчит буолуоҕа”, - диэктээбиттэрэ. Мин оскуолаттан үүрбүттэригэр ытаатым, онуоха балтым, Мотуруона кыыһа үөрэр. Ол кэннэ эмчит буолар санаам букатын үүрүллүбүтэ. Кэргэн тахсан, Ханалас Нөмүгүтүгэр олорбутум. Кэргэним үйэтин сааһын тухары

булгаалтыр этэ. Кэргэммин кытта бириискэбэ көрсүбүтүм. Хомсомуол путевкатынан сэрии сабана тимир хостуур сиргэ ыппыттар этэ. Оччолорго миигин икки нуучча дьахтара обо көрөөччүнэн илпиттэрэ. Уоллаах кыыһы көрбүтүм. Мин олору батыһан, бириискэбэ улааппыппын. Ольга Павловна диэн этэ, кини уола сөмөлүөккэ саахалланан өлбүтэ. Биирдэрэ Лидия Николаевна диэн почта улэһитэ. Ийэм иитэр кыаба суох буолан, хоргутан өлөрүмээри биэрэн ыппыт. Миигин Ольга Павловна “дочам” диирэ. Нуучча тылынан бабас бэйэбин атабаастапат этим, начаас уөрэммитим, арай кырамаатыканы эрэ билбэппин.

Иккис дойду

Кэргэмминэн сэрии кэнниттэн Ханаласка икки оолоох көһөн кэлбиппит. Онтукайбыт иккиэн утуу-субуу куордаах коклюшка сутулан, өлөөхтөөбүттэрэ. Эмп-томп диэн суох буоллаба. Онтон кэнники игирэлэммитим. Ол анаара Сыанааннаахха хараллан сытар. Үс сыллаахха сулууспалыыр сабана атомнаах сиргэ сырытыннарбыттар. Бөртөлүөтүнэн илдьэллэр эбит уонна абалаллар эбит. Онтон сылтаан 39 сааһыгар өлбүтэ. Аармыйаттан кэлэн баран кэргэннэнэн, хата туөрт сиэни бэлэх- тээбитэ. Сиэннэрбин атахтарыгар туруортаатым. Онон дьоллоохпун. Кэргэммин кытары 62 сыл олобуспут.

Матрена Константиновна кэргэнин кытта Константин Семеновичтыын

Ханалас Нөмүгүтүгэр учугэйдик олобуспут. Иккис төрөөбүт дойду оностон, дьоммун да улаханлык ахтыбат этим. Онтон дьэ, сааһыран истэбин ахсын төрөөбүт дойдугар, дьонгор- сэргэбэр тардыһар эбиккин. Обо эрдэххинэ көрбүт, ханна, хайдах ууммут оккун-маскын кытары өйдүүр

буолабын. Кэлбитин - ол отун-маһын улаатан чынха атын буолар буоллаба. Ханаласка отут сыл олобутум. Кэргэним куһаҕан киһи буолбатах этэ. Сергеев Константин Семенович диэн. Маннай Ханаласка кэлбиппэр “ыанньыксыттаа” диэбиттэрин буолумматабым, ол оннугар чуурканан оттуллар тыраахтырга төрдүс бырысыапытынан киирдим. Сэрии кэммэ буолан, эр дьон да диэн суох, обургу оҕолору кытары дьахталлар күүстээх үлэбэ сылдыбыппыт. Киэн бааһынаны солоон, ол маһын тийэр этибит. Кэлин алдьархайдык үүммүтэ. Сопхуос уурайбытын кэммэ кэлэ сырыттапына: “Муочункай, көр, эн үлэлээбит бааһынан билигин пуорт буолан турар”, - диэбиттэрэ.

Матрена Константиновна дьуэ кэргэнэ

Оҕолорун кытта

Халаан анарын сырдатааччы

Аҕабар сөмөлүөтүнэн эмтэнэ кэлээччилэр. Ону мин “мэдэссиинэ үтүөрдүбэтэбин кэммэ, тоҕо аҕабар кэлэллэр” диэн санааччыбын. Эмтиирин көрбөт этим. Улаханлык наадыбат да этим. Мин оччолорго үүт сыаҕар маастардыырым. Киһи бөҕө тоҕуоруһан кэлээччи. Биирдэ өлүөн иннинээҕи

сыл уонча дьахтар сөмөлүөтүнэн кэлбит. Кийиитэ уонна биир дьахтар “оронгун көбүтэбит дуо, эһэккэ” диэбиттэр. Ону эһэккэ “кыайар буоллаххытына кытаатын” диэбит. Көбүтэ сатаан баран кыайбатахтар. Онуоха мин киирэн истэхпинэ биир дьахтар этэр: “Халлаан анарын сырдатар кыһын кэллэ, оҕо курдук көтөҕө сылдыар диэбитин дии”, -диир. Онуоха эттэ: “Ээх, икки баайтаһын дьахтар кыайбатахтарына кыайбатыннар, ити халлаан анаарын сырдатар киһи наадыдабына көтөҕүөҕү”. Мин хайдах баҕарар тутар буоллабым.

Норуokka билли

Былырыын дьону аһаҕастык эмтээбитим сүүрбэ сыла буолбута. Кондаков куруук “Айылҕаттан айдарыылааххын, дьону эмтээ” диэн суруйар этэ. Ону улаханна уурбакка, суругун барытын муһан испитим. Олох эрдэттэн суруйбута. Маннайгы суруга кэлэригэр Кондакову пуорка сылдыарын туһээн көрдүм. Сөмөлүөттэн түспүтүгэр дорооболостум. Бытыктаах, папааха бэргэһэлээх, ойуулаах пальтолаах. Онтон миэхэ кэлэн, илиитин уунан дорооболоһон баран, төттөрү сөмөлүөккэ киирдэ.

Нөмүгүгэ тийбиһипэр, эмтэнэ диэн дьүөгэлэрбин кытары Кондаковка киирдибит. Кондаков ас буһара сылдыар. Бастаан көрөн баран, дорооболоһоот: “Хайаа, мин эйигин туһээн көрбүт эбиһпин. Үкчү эн этин”, - диэтим. Улаханлык итҕэйбэтэ быһыылаах. “Хайдах танастаах этибиний?”, - диэтэ. Ону түүлбэр көрбүтүм курдук ойуулаатым. Киһим ыскаабыттан ол таһаһын аҕалан биэрдэ. Кондаков “эмтээ” диэбитин кэннэ, олох эмтээбэккэ сылдыбытым. Хас эмэ сыл ааспытын кэннэ Абыйга үүт собуотуттан биэнсийэҕэ тахсан баран, бэкээринэҕэ улэлибин. Сэттэ уон сааспар тийээн баран кууллаах бурдугу таах сугэ сылдыбытым. Урут сэнэх эрдэхпинэ мас да тардыһааччыбын, сүүрэн да курэхтэһээччибин. Билигин Абыйга уолаттар көрсөн: “Эн аан маннай учугэй буулканы сиэпитин”, - диэн ахталлар. Депутатскайдар Абыйтан кэлэн мин онорбут урун аспын тийээн бараллара. “Хантан кэлбиһкиний?”, - дииллэр. Онуоха “маннаабыбын ээ” диэн хардарабын. Дьонум: “Оччоҕо тоҕо уруккуттан улэлээбэтэххиний, бэрт минньигэс астааххын”, - дииллэр. Ханалас собуотугар 12 сыл үлэлээбитим, онтон Абыйга тийээн үлэлээбитим. Ол сылдыан ким иһэ, төбөтө ыалдыар. Ону хоско киллэрэн имэрийэбин. Эмтиибин диэн өйгө да суох. Сахалы хааннарын тарҕатабын диибин. Дьонум ыарыылары аһаран кэбиһэллэр. Абыйга олорон кэргэним Нөмүгүгэ тийбитин көрсөн: “Тотторү көһөн

кэлин, Көстөкүүнэбинэ барыабыттан балыһаны маньыртан араһаппыт”, - дэспиттэр.

Бастаан өрөспүүбүлүкэбэ Дьону эмтиирим саҕана түүл тунуһабыт. Утаппыт киһи курдук отон сиэхпин баҕарабын. Үһүө буолан отоннуу бардыбыт. Балаһантан тахсан истэхпинэ болбукта үрдүгэр арай тугут бэргэхэлээх аҕам турар уонна этэр: “Тоойуом, дьонноргун абыраан ис”. Онтон кинини аһан биир булгунньахха киридим. Киһи мунна баппат ыккый быһыгар. Дьэ, онно отон бөһө баар. Бэйэм хомуйбаппын, икки арыалдытым астына-астына хомуйаллар. Төннөн истэхпитинэ биир баараһай тииккэ суор олоһор. Онуоха ол суору көрөн, дьоммор этэбин: “Оһолоор, бу манна отон бөһөтө баар, мань хомуйун”. Кырдык, ол тиит тула харахтаан көрбөтөх хойуу отонум баара...

“Сарааппайдыбын”

Дьону сарааппайдаан эмтиибин. Илиибинэн илбийэн. Дьон ыарыытын быһаарбат буолан баран, хайдах эмтиэхпиний? Дьону сарааппайдыырбар тарбахтарым ыалдыбыт сирдэринэн “тар” гына тунуһар. Уорэммитим эбитэ буоллар, дьону туруоран эрэ эпээрээссийэлиэм этэ. Ханан, туга ыалдыарын туга билэр буоллабым. Мин тутан-хабан эмтиирбин бэйэм “сарааппайдыбын” диибин. Эмчиппин дэммэппин. Мин улаханлык ыалдыбыт дьону ылбаппын. Унуохтара тостубут, сүһүөхтэрэ тахсыбыт, сахалы дьарһа, хаан баттаһына, төбө ыарыытын эмтиибин. Көмөлөһөр диэн кэлэллэр ини. Эн эмтэммит дьонтон ыйталаһыан” этэ буоллаһа. Мин бэйэм туох диэхпиний. Киһиргэнэрбин олох сөбулээбэппин.

Ас дьайыыта

Биһиги былыргы өбүгэлэрбит, Кондаков кэпсээнинэн, тууһу да сиэбэтэхтэр, ол бу булкаһа суох, айылһа биэрбит инэмтэлээх аһынан аһаан олоһбуттар. Эгэ, аһы утаһы амсайыахтара дуо? Сибиэхэй эти, балыгы, отон угуһан эһин чэйдэнэн олоһдохторо дии. Учонайдар арангастаах былыргы унуоһу хостоотохторуна, сотолоро улахан буолар уһу. Билигин биһиги “убайдар” астарын аһаан кыччаан иһэбит. Урукку дьон, кырдык, бөһөбүт быһылаах. Дьахталлар бэйэлэрэ тыаттан мас кэрдэн киллэрэн, ыарахан үлэни толлубакка толорон, окучуорката суох оһолоһон олоһдохторо дии...

Уһун үйэлэһии кистэлэнэ

Билбэппин (кулэр). Эн санаафар тугуй? (чөл олохтоох киһи буолуо диибин). Мин бачча сааспар диэри биир сото табаҕы тардыбатаҕым, эгэ аһы утаҕы амсайыам дуо. Мин, дьинэ, эти, балыгы мээнэ сиебэппин. Ол оннугар бурдук аһы ордоробун. Киһиэхэ отон олох учугэй. Урут биһиги өбүгэлэрбит отону остуолга уурунан олорон сииллэр. Биһиги буоллаҕына саахар бөҕөтүн кутан, уокка оргутан битэмиинин барытын сүтэрэн кэбиһэбит. Саатар кыратык саахар бытарытан, бэйэтинэн сиеххэ наада.

Айылҕалыын алтыһы

Билигин айылҕа мээнэ сылдыбаппын. Урут арахпат этим. Айылҕаны туохтааҕар да таптыбын. Киһи мунна батан киирбэт ыккыйыгар сылдыааччыбын. Отону, маһы-оту алдьатарбын олох сөбүлээбэппин. Харыстыбын. Обургу оҕо эрдэппинэ отонното илдьэллэр этэ. Онуоха мин отой хомуйбаппын, отонноох сири эргийэ сылдыабын. Отону тэпсиэм, алдьатыам диэн. Ону оҕолор: “Туллугун (таптал аатым этэ) олох хомуйбат, биһиги кэннибититтэн сылдыан отонноон сиир”, - дииллэр. Билигин даҕаны оту-маһы сурдээҕин аһынабын. Тыаҕа тостубут лабааны көрдөхпүнэ, ким үөрэспитэ буоллар, имэрийэбин. Оччоҕо тостубут лабаа хамсаан кэлэр.

Өбүгэ сиригэр

Бу саас Салтаһа тааһа (Свистун) диэн аҕам өбүгэлэрин дойдутугар сырыттым. Мууһа туннук тааһынааҕар ыраас. Хайата туруору да туруору. Хаара киһи быарыгар диэри. Мууска дьахталлар үтүлүктэрин устан баран түөрт атахтыыллар. Хайдах илиилэрэ тонмот баҕайыный диибин. Онтум мууһа дьие муостатын курдук сылаас. Хайа аттыгар сэттэ салаалаах тиит баар. Онно аҕам ойуун буолар кута-сурэ уйаланан уөскээбит. Кондаков миигин эмчит гынаары көтөр буолан кэлэн көрөр уһу. Силээннээх уонна Абый икки ардыгар кэлэн, биир хайаҕа кэлэ-кэлэ туһэн хаалабын диирэ. Үс төгул көтө сырышпыт да, уһүөннэригэр туспут уонна төннубут. Ол аҕам тииттээх хайата. Чугаһаппат эбит этэ. Мин ол хайаны илиибинэн утары уунан көрдүм, киһи сирэйэ таҕыста. Ону атыттарга “көрүн” диирбин олох таба көрбөттөр. Арай биир дьахтар көрбүтэ буолла да, нууччатын, сахатын сатаан быһаарбатаҕа. Арай ол хайаттан итии салгын илгийэр. Онуоха аттыбар турар Еяны ыңырбышпар, киһим сонун, бэргэһэтин устан итии салгынна сыламнаата. Хайа анныгар мууска чэйдии олорбут дьоммун ыңыран көрдүм да, кэлбэтилэр. Түспүпүтүгэр: “Биһиэхэ эмиэ итии салгын

илгийбитэ”, - дэстилэр. Арай хайа үеһээ буруо тахсарын ыйдым. Ону Елябар көрдөрөбүн. Ол буруоттан итии илгийэр курдуга. Оттон илиибин ылбышпар буруо уостан хаалбыта. Ол дойду уута сурдээх ыраас, ураты. Хаарыаны, иккистээн ол дойдуга үктэммит киһии!

Ол дойдуга (Арыылаахха) аҕам төрөөбүт балаҕана баар. Ыраахтан көрдөххө үрдүк баҕайы дьие көстөр. Оттон чугаһаан истэххэ, барахсан кыччаан, самнан тураахтыыр. Буолумуна, турбута иккис уйэ буоллаҕа.

Иччилээх туул

Аҕам эдьийин уола өлөрүн саҕана туһээн Арыылаахха бара сырыттым. Үс булгунньах турар (билигин баар). Абаҕам көстүүмнээх сис туттан баран сылдьар. “Төрөөбүт дойдубун көрө кэллим”, - диир. Оттон хайыһан баран: “Доҕор, көр эрэ, бу мин төрөөбүт дойдубун көрөөрү Маша (кэргэнэ) эмиэ кэлэ сылдьар”, - диир. Көбүтүм ыраах баҕайы Маша сылдьар. Маша кэргэнин кэнниттэн үс сыл буолан баран өлбүтэ. Ол туулбэр көрдөххө сурдээх учугэй дойду эбит этэ. Түүлү чаастатык туһээбэппин. Харахпын симэ сытан, утуйарым эбитэ дуу, утуйбатым эбитэ дуу, көрөөччүбүн. Арааһа түһүүбун быһылаах. Түүлбүн улаханлык кэпсээччим да суох.

Абыйга эмтэтэ

Абыйга дьон эмтэтэ кэлэр дуо диигин дуу? Хабаровскайтан икки нуучча кэлэ сылдьыбыта. Ама, мантан тиэстибэт буолуохтара дуу? Оҕолонуохпут да диэн тийээллэр. Абыйга бэйэм эмтиир хостоохпун. Уочараттаан олорор буолаллар. Дьон ыттарын кытары аҕалар. Биир булчут ыты атыыр атаҕын тоһушпун туппун. Бастакы кунугэр олоппоско атаҕын ууран олорон туттум. Сарсыныгар кэннибиттэн батыһа сылдьан олоппоско атаҕын ууран биэрээхтиир. Үс кун буолан баран үтүөрбүтэ.

Оҕо кутун туттааччы

Кыайан оҕоломмот дьахтар наһаа элбэх, айа. Эмтэнэн отучча дьахтар оҕолонно. Аан маннай эмтиир да диэни билбэт этим. Онуоха: “Аҕан оҕото суохтары эмтиир үһү”, - диэн ус-түөрт сыл устата олорон баран, кыайан төрөөбөтөх үс дьахтар кэлбитэ. Онуоха мин дьээбэлэнэн, “дьээдьэ

буоллабым дуу” диэтим (кулэр). Эмтэнэн баран төрөөбүттэрин кэннэ, абыйдар “Абыйга мотуроскалары онгорбуккун” диэн күлүү гыналлар. Биир ый буолан баран хат буолбуттара. Белей Гораба утары дьыэбэ олорор нуучча ыала баара. Тобус сыл бииргэ олорбуттар. Кэлбитим кэннэ, икки хонооппун кытары биир улахан бабайы ол нуучча дьахтара киирдэ. Дуруһуунаба төрөөбүт, улааппыт дьахтар этэ. “38 саастаахпын, кэргэним эдэрчи, тобус сыл бииргэ олордубут да, оҕобут суох. Оҕонньорум баран хаалыа диэн куттанабын, оҕолонуохпун баһаалыста көмөлөс”, - диэтэ. Ону мин эмиэ дьээбэлэнним. Дьахтарым ытаата.

Кулун тутар 8 кунугэр үлэбиттэн кэлэн истэхпинэ муоста сууйар улахан бабайы дьахтар утары кэллэ уонна илиибин ылан иһигэр уурда. Мин: “Опять живот болит да?”, - диибин. Онуоха дьахтарым: “Нее, после тебя уже пятый месяц” - диир. “Кимиэхэ да эппэтим, оҕонньорум уонна мин эрэ билэбит уонна бу эйиэхэ эрэ эттим”, - диир. Ол дьахтар кыыстаммыта, онтон кыыстарын иккитэ буолуутугар эмиэ иккистээн кыыстаммыта. “Уол буолбатах” диэн хомойбуттуу эппитэ. Ону: “Оннооҕор кыыскыт да суоҕа дии”, - диибин. (“Оҕо кутун инэрэргэр эмиэ сарааппайдыгыгын дуо?” диибин). Сарааппайдаамына уонна хайыамый? (күлсэр).

Гериатрияба сонотуоруйга сытааччыбын. Онуоха биирдэ дьахталлар кэлэн: “Манна Абый эмчитэ баар үһү, билэбин дуо?”, -диэн бэйэбиттэн ыйыталлар. Онуоха мин: “Билбэтиим, мин биир бэйэм медиктары эрэ билинэбин”, - диэн баран утары олорор дьахталларга ыйан: “Онно икки дьахтар баар, олортон биирдэстэрэ буолуо”, - диибин. Онтон балыыһаттан тахсарбар докумуоммар ааппын суруйбуттарын көрөн: “Бэйэн эмчит эрэри билиммэт эбиккин”, - дииллэр. Бэйэм эмтэнэ кэлэн баран туох диэн эмчиппин диэхпиний?

Отунан эмтэнии

Дьонно үүнээйини хомуйан эмтэнин диибин да, олох эмтэммэттэр. Буруусунньук уга (отон) учугэй. Ону даҕаны ханна үүнэринэн көрөн хамыйыллар. Сайылыкка олордохпуна мин анныбынан оробуочайдыыр сэттис кылаас кыыһа баара. Ол ийэтэ быарынан ыалдьан, Дуруһуунаба сытынан кэбиспит. Онуоха бөһүөлөккэ сатыылаан иһэн маған муох ортотугар үһун уктаах, биир икки отонноох буруусунньукка тубэстибит. Ону көрөн кыыспар: “Доҕор, бу маны хамыйан ийэбэр иһэрт. Силистэри-баҕастары хамыйан баран, ууга сайбаат хатараар. Хаппытын кэннэ чэй курдук иһэрдээр”, - диэн субэлээтим. Ол кэннэ эмээхсин иһэ тардан хаалбыта уонна сууһун туолан баран өлбүтэ. Кучу от сурэххэ учугэй. Саамай дөлүһөн

сэбирдэжин биһирибин. Тымырдаргын ыраастыыр. Сэбирдэжэ хагдарыйа илигинэ, күөх сэбирдэжи хатаран баран чэй курдук оргутан иһэбин. Силиһэ тахсан турарын хомуйан эмиэ хатаран иһээччибин. Ийэм иннэ гынааччы.

Эрэнгиэн кыаммат

Бэйэбин ити аныгы эрэнгиэн аппарата кыайбат ээ. Биирдэ балыһаҕа эрэнгиэннэ туһердилэр. Онуоха онно туран тиэрэ баран түстүм да, өйбүн сутэрэн кэбистим. Ол кэннэ эрэнгиэннэрэ алдьанан хаалбыта.

“Дьизэм суоҕа атахтыыр”

Мин Абыйга сиэмминээн олоробун. Дьизэбит олус эргэ. Муостата снэн туһэр. Куоракка кэлиэхпин баҕарабын. Оччоҕо дьон да кэлэн эмтэнэригэр бэрт буолуо этэ. Ил Дарханга баҕар дьизэ ыларбар көмөлөһөөрөй дуу диэммин киирэ сылдыяхпын баҕарабын. Аныгыс сырыбар кэллэхпинэ, соло булан көрсөрө буоллар диэн баҕа санаалаахпын.

Улуу киһи барыыта

Сайылыкка үлэлии сырыттаһпына биир ыанньыксыт киирэн, “эһэккэҕэ сырыттым, хайдах эрэ мөлтөөбүт, били, халлаан анаарын сырдатар киһи сотору бу диэки кэлэрэ буолуо дуу?” диир диэн илдьиттээбит. Үлэбин туттаран баран тийдэжим дии. Онуоха: “Оо, бу халлаан анаарын сырдатар киһи үлэтин үмүрүтэн кэллэ дуу?” - диэтэ. Мин кэлбитим кэннэ нэдиэлэ эрэ буолбута. Быстар кунун сарсыардатыгар 5 чаас саҕана таһырдыа сылгы кистээтэ. Көрбүтүм туох да суох. Кун саҕардыы тахсан эрэрэ. Арай көрбүтүм, халлаан анаара сырдаан, эрэр курдук араас кыраасканан кулумурдуур. Ону көрөн турдум. Киирбиһпэр эһэккэ этэр: “Аны бу дьахтар түүннэри дьаарбайар буолбут дуу?”. Мин “ат кистээбитигэр тахсыбытым, халлаан анаарын сырдаабыт” диибин. Онуоха “буолумуна, халлаан анаара сырдатар киһиэхэ сырдаамына” диир. Эбиэккэ таһырдыа тахсан Малаанньалыын күрүөҕэ өйөнөн туран кэпсэтибит. Малаанньа: “Итинник киһи өлөрүгэр ойуумсуйар уһу, куттаммаккыт дуу?” - диир. Дьизэҕэ киирбиһпэр эһэккэ аһаан, табахтаан баран сыппыт этэ. Онуоха киирэн иһилибин. Арай аҕам тыыммат курдук. Сэрэнэн суорҕанын арыябын да, эмискэ итии салгын төлө биэрэн тэйтэр курдук. Оннук мучумааннанан баран, Балбаараҕа тахсан эттим. Балбаарам сүүрэн киирэн суорҕаны арыя баттаабыта, номнуо сурэҕэ тэппэт этэ... Отчуттары ыңыран киллэрэн эһэккэни атаараары тэрийдибит.

Таһаарар үһүс күммүтүгэр мин сэрэнэн быһы арыян көрдүм. Аҕам курданарыгар хоппуруон биедэрэҕэ муус олорор. Биедэрэ туттаабын ылан истэхпинэ эмискэ итиинэн биердэ, онтон таһырдыа сүүрэн тахсан иһэн, кыладыапкаҕа суулан тустум. Балыһаҕа сытан, систиэмэлэнэн энин тохсус күнүгэр тахсыбытым.

Мин үйэм тухары биир да киһини мөхпөтөх, атаҕастаабатах киһибин. Оҕолорбун биирдэ да кургуйдээбэтэҕим. Соҕуруу сынньана бардахпына, хаһан да харахтаан көрбөтөх нуучча дьоно кэлэн, уруккуттан билэр киһилэрин курдук кэпсэтээччилэр.

Матрена Константиновналыын балайда олорон кэпсэппипит. Ол олодохпуна ыстакаанга гаастаах минеральной ууну куппугтары, эмээхсин “сэрээттээн биэриим” диэн ылан ытыһынан саба баттаан олордо. Ол кэннэ амсайбытым - уум гааһа да, аһы амтана да көтөн хаалбыт! Илиибин ылан имэрийбитигэр, илиитин кууһуттэн сөхпүтүм туспа кэпсээн. Матрена Константиновна төһө да 94-гэр сырыттар бор курдук, чилгэр тиити санаппыта. Сахатын дьонун туһугар өссө да абыры турдун диэн баҕа санаабын тиэрдэбин!

Дмитрий Иванов.

«Кыым» хаһыат.

Дууһаҕа сарыалы саҕар

Орто туруу дойду чабыл куннээх чээл күөҕэр оройбутунан туһээт, оргуйар үөстээх олоххо аартыктары арыян, эриэккэс, дьикти айанна турунабыт. Кини усталаах-туоратыгар ырааһыйанан эрэ ыырданнаппыт: очур-чочур, түһүү-тахсыы, элбэх эндир ааҕан да ситиллибэт. Ол да иһин олоххо айан аптаах-алыптаах, мүөттээҕин таһынан ардыгар, аһы да амтаннаах. Сиргэ түспүт сэрэйбейбитинэн, окко түспүт онһуубутунан туорайдаһар тумуулары тумнан, кыталык үнкүүлүүр кырдалларыгар, сибэккинэн симэммит сыһыларга син биир үктэнэбит уонна уоскулан ылан, кэннибит диэки хайыһан, айаммыт суолун-иһин ырытан-анааран көрөбүт...

Туллук - саргылаах саас илдьитэ

Норуот эмчиттэрин Ассоциациятын биллиилээх эмчитэ, Айыы Алгысчыта, 94 саастаах иһирэх ийэ, элэккэй эбээ уонна хос эбээ Матрена Константиновна Чиркова ураты сэмэй киһи. Баҕар, кини оннугар атын киһи эбитэ буоллар уостан туспэт номоххо киирбит Айыы Ойууна Көстөкүүн Чирков кыһынабын диэн түгэнтэн түгэннэ санатан да ыллабына туох омнуолуонуй. Ону баара, кини эмчиппин да дииртэн туттунарын сөрү диэн сөхтүм, оччотугар эйигин ким диэххэ сөбуй диэн токтоолонон турдум. Кэпсэтээччим нап-набыллык кими эрэ дынтан-дыаһантан быһыһыр-абырыыр буоллахпына ол да уччугэй, онон эн ыйытыккар хоруйум итинэн бүтэр диэтэ. Сөбүлэстим. Айан ата холобурдаах, сэхэммит-сэппэммит салҕанар. Айылҕаттан айдарыылаах, сөбүмэр кыахтаах уонна дырыктаах сүдү Көстөкүүн Чирковы сэрэнэн-сэрбэнэн, бэрт кыратык таарыйан ааһыахтаахпын. Ааспыт кэм быһыһын сэгэттэххэ, кырдыаҕаһы сэбиэскэй идеология кырыы хараҕынан кербүтэ мэлдьэһиллибэт. Билигин көнүллүк тыһабыт, наука күүстээх экстрасенсориканан телепатияны, телекинеһы, телепортацияны о.д.а баһылаахха сөптөөбүтүн быһаарбыта. Айыы Ойууна айылҕаҕа бэрт сэдэхтик көстөр дьобурунан төһөлөөх элбэх киһини өлүү дэҕиз тыһырабыттан сулбу тардан ылан, быһаабытын ааҕарга да уустук. Онон кини үтүөтэ умнуллубат, сырдык аатын ситимэ быстыбакка, үйэттэн үйэбэ бэриллэн истэбэ. Аны туран бири эттиэххэ. Аҕатыттан сылтаан Матрена Константиновна оскуолаҕа үөрэнэр диэни билбэтэбэ, ойуун кыһа үөрэнээччи оччотообу политикаҕа эмиэ сөп тубэспэтэбэ. Бу икки омсолоох көстүүттэн тайанан, сэбиэскэй тутулга хом санаан дөрүн-дөрүн хонуктаан ааһар буолуохтаах диэбиппин кулгаабым эрэ истэн хаалла. Кэпсэтээччим чочумча саната суох олорто. Мин кинини үйэ кэринэ санныгар түспүт хаары-кырыаны тэбээн-сахсыйан санаатын сааһылаан эрдэбэ диэн таайбыта буоллум. Өр кэтэһиннэрбэтэ, сып-сылаас илиитинэн мин илиибин бигээн олонор: «Эс, куһаҕаны санарыма дуу. Олох диэн эрдэһин буоллаҕа: үтүө-мөкү, кэрэ-мара, үөрүү-хомойуу бэйэ-бэйэлэрин солбуйсан эргийэллэр. Биир сиргэ тоһоһоломмут туох да ханна да суох. Аҕам да бэйэм да туспуттан хаһан да сэбиэскэй кэми хара хоруонан биһэн, ыарахан сүгэһэрдэммэтэбим. Өскө өһү-сааһы эбэтэр нүһэр санааны ыарык-баттык гыммытым буоллар, билигин «чыып-чаап» дии олоруом этэ дуо, бэйбит да сыаналаа», - диэтэ. Аҕата бастакы оҕотун, бу матырыйаал геройун «Туллук» диэн ааттаабыта мээһэбэ буолбатаҕа чуолкай. Матрена Константиновна киһинэ туспут Абыйыгар, Ханаласка да олонор аар айылҕаҕа тахсан саамай улахан дуоһуууну ыларын биллим. Кырдыга, хас биирбит сылааны-сыппааны таһаараары тыаҕа сылдьан, куппутун-сүрбүтүн сымнатабыт. Ол да буоллар

киһи эрэ барыта оһуор-мандар ойуулаах айылҕа отун-маһын, көтөрүн-сүүрэрин, кыылын-сүөлүн, киһи курдук санаата оонньуур дууһалаах диэн, дэн эриэккэскэ долоҕойугар хатыыр. Оттон кэпсэтээччим тулланнаабат толкуйдаах - айылҕа иччилээх, а.э. дууһалаах, кини сырдык эрэ санааны саҕар, быһал-абырал буолар аналлаах, ол иһин кинини харах харатын курдук харыстаныахтаах. Салгыы кини айылҕа кэмнэрэ солбуйсар көстүүлэрин хайдах курдук күүскэ таптыырын кэпсээтэ. Көмүс солотуулаах сэбирдэхтэр ардахтарын кэнниттэн күһүнү мутук тостор тымныылаах кырыа кыһын солбуйар. Оту-маһы хабыр дыбыр хаарыйбатын диэн маннайгы хаардыы ыраас мап- манган кырсаанан үллүйэр. Онтон санаа сарыалыны чабылхай сандархай саас салаллар, айылҕа барахсан уһуктар, дууһа иэйэр сылааһа самаан сайыны ынырар. Өн буортан силис тардыбыт, күлүм күн утабыттан күүс ылбыт, сир илгэлээх итиитин ингэриммит айылҕа сиэдэрэй киэргэллэрэ тырымныы силигилииллэр, эрчими эбэллэр. Хомойуох иһин, саамал кымыстыы уохтаах буһар-хатар сайыммыт кылгаһыан. Күн-дьыл бэйэтин хаамытынан салгыы айанныыр, эрэдэһин эргийэр, күһүн- кыһын кэлиэхтэрэ турдаҕа. «Ол иһин, - диир Матрена Константиновна, - киһи эрэ барыта сурэҕин чопчутугар сааһы кэтэһэрин иитиэхтээн сылдьар, саастан эрэл кыыма сабыллар. Оттон саргылаах саас илдьитэ түү курдук чэпчэки, ып-ыраас, мап- манган тулук чыычаах буоллаҕа. Кини санаабытын кынаттаары, эрэли уонна итэҕэли эбээри уһэттэн айылыннаҕа. Киниэхэ туох диэн хом санааттан өстүйүү, хабыс сыһыантан кэлэйи баар буолуой. Хата, төттөрүтүн, кини сыччах истин-сылаас илдьитэ, ыра санаа ымыыта, күөх кырыска уктэнии бэлиэтэ».

Айыы ойууна Көстөкүүн Чирков маннайгы оҕотун бу курдук ааттаабыта Матрена Константиновна дохсун сүүруктүү устар олоҕун хас биир чыпчылҕан түгэнигэр ойууланан көстөр...

Таптыыр сүрэхтээх - ол дьоллоох

Сиргэ төрөөн, киһи буолан, ким туох кыахтаагынан бэлиэ соҕус суолу хаалларыахтаах диэнтэн кэпсэтиибит иккис түһүмэҕэ саҕаланна. «Бэл, хамсыыр тыа маһа араастаах. Оттон киһи туһунан этэ да барыллыбат» диэтэ. Булгуччу маннык буолуохтааххын, ону оноруохтааххын, итини ситиһиэхтээххин диэн сүүһүгэр да күннээх эппэтин чопчулаата. Ол да буоллар, кини быһаарбытынан киһи киһитэ, киһилии киһи, киһилээх, киһи дэтэргэ олохпут онкулун оностуохтаах эбиппит. Оттон онно үөһэттэн аналбытын толорон, удьуор утумун салҕыырга маннайгы олугу

охсуохтаахпытын чингэтэн эттэ. Манна сыһыаран ойор күннээх мэник-тэник, кыһалҕа кыттыспатах оҕо сааһыгар төнүннэ:

- Бадаҕа, аҕыстаах-тоҕустаах буолуом. Тэлгэхэбитигэр күннүүн дьиэрэнкэйдээн, тыаллыын сырсыакалаһан оонһуу сырыттаһпытына, аҕам кэлэн «Тулук, бардыбыт» диэт акка олорто. Миигин урут ханна да илдьэ сылдыбыт бэйэтэ бу хайдах буоллаҕай диэн дьиктиргээн да ылбышың өйдөөбөппүн. Син өр айаннаан уп-улахан күөлгэ кэллибит. Аттыгар туруоран, икки көтөр күөхдалай урсунун үрдүнэн кынаттарын холбоон ыла-ыла үнкүүлүрдүү хамсанан көтөллөрүн көрдүбүт. Соторунан аҕам саната суох хоннохпуттан ылла да, бөдөн-садантиит лабаатыгар баар уһаат курдукка илдьэн туруорда. Өйдөөн көрбүтүм - көтөр уйата эбит, икки эбириэн сыммыт сытар. Дьинэр, аҕабыттан бу ити көтөрдөр уйалара, бу кинилэр сыммыттара дуо диэн ыйытыахтаах быһыылаабым. Ыйыппатабым, баҕар, курдаттыы таайбытым буолуо. Соторунан, аҕам табахтаан бүтээт, эмиэ саната-инэтэ суох төттөрү айаннаатыбыт. Сай устата уйаҕа аны иккитэ кэлэ сырыттыбыт. Иккиспитигэр - сыммыттан хайы-сах оҕолор тахсыбыттар, үһүс сырыбытыгар оҕолор куорсун анһан көппүттэр, суохтар. Ити былаһын тухары аҕам миэхэ тугу да быһаарбатаҕа. Билигин кэлэн өйдүүбүн - сүүстэ истиэхтээҕэр биирдэ көрбүт ордук диэнин. Бука, аҕам барахсан сир ийэҕэ баар хамсыыр барыта уйалаах, кини кэнниттэн кэлэр кэнчээрилээх буолуохтаах диэни өйдөспүтэ дуу... Баҕар, ол иһин да буолуо, миэхэ үгүстүк алаһа дьиэни тэринэн, аал уоту оттон баран, иэримэ дьиэлэрин иччилиир удьуор утумун күн сириң көрдөрөөрү кэтэхэ сатаан баран кэллэхтэринэ, көмөлөһөрү хайдах эрэ иэс, эбээһинэс курдук ылынабын. Үөһээ айыылар көмөлөрүнэн кинилэр дьиэлэригэр оҕо саната чугдаарар. Кинилэргэ уонна миэхэ үтүмэн үөрүүрүлүйэр.

Олох хайдах да хаампытын иһин, орто дойдуга киһиэхэ таптал туохтааҕар да күүстээх, оттон таптыыр сүрэх хайаан да дьоллоох буолар. Киһи киһитинэн кэрэ, кинини таптыахха уонна кини эмиэ атын киһиэхэ таптал кутаатын бэйэтин сүрүтүрүмүтэ уматыахтаах. Кэргэммин кытта 62 сыл олоҕобутум, оҕоломмутум, сиэннэрдээхпин, хос сиэннэрдээхпин. Кинилэр тапталлара уонна дьон-сэргэ үрүң санаата миигин угуттуур, онтон күүс-уох ылан кыһалҕалаахтарга көмөлөһө сатыы олоҕобум.

Санаа кыната тостубатын

Билэбит, Матрена Константиновна сүүрбэттэн тахса сыл устата унуохтара тахсыбыттары, сүһүөхтэрэ ыалдыбыттары, сүрэх-тымыр дьарҕалаахтары уонна, чуолаан, кыайан оҕоломмот дьахталлары «ийэ» дэтэр дьолго

тиэрдэринэн ытыктабылы ылыан ылла. Ону көтөх мунунан махтал суруктар, киниэхэанаан-минээн араас сирдэртэн кэлэр ыалдыттар туоһулуулар. Соторутаабыта сирэй көрсөн, атах тэпсэн олон кинилиин сэхэргэспит учуонай К.К. Кривошапкин кини туһунан биир тылынан «бэйэтэ сырдык киһи эрэ тулатын сырдатар» диэн уот харахха этэн турар. Мин кини эмтиир ньымаларын билбэт буолан, олорго тохтооботум. Арай, эмчиккэ сыһыаран, тус бэйэм санааны кынаттыыр саргылаах алыптаах тыллар кыһалҕаны кыччаталлар, куһаҕаны кыйдыллар, үтүөнү, кэрэни уонна кэс киллээҕи түстүүлэр диэн туомтуу баайыым дуу.

Кэпсэтибиттүмүгэр аныгы олох арҕаһыгар мэнэстэ сылдыар стресс, депрессия туһунан ыйыталастым. Иэгэйэр икки атахтаах инчэбэй эттээх ханнык баҕарар киһи хайа эрэ түгэннэ күүһэ мөлтөөн-өһүллэн ылаара баар суол диэн сөбүлэстэ. Дьыбардаах санааны, дууһаҕа борук-сорук туругу ыалдыт-хоноһо гыннахха, кут-сүр кэбириир, онон итилэри тургэнник тыал-хаар курдук аһарар наада диэтэ. Иэрэн-сааран санаа билиэн ылбатыгар сыччах сырдык санаа эрэ абырыыр, оччотугар итэбэл күүһүнэн бэйэбэ эрэл уонна туора дьонно сыһыан тосту уларыыр диэн быһаарда. Учугэй санаа учугэйи эрэ ынырар диэтэ уонна мэн да саҕа үтүөнү онорорго тиэтэйэр хас биирбит сирдээҕи анала буоларын тоһоҕолоото.

Матрена Константиновналыын сэхэргэһиим мэктиэтигэр сарыал тыкпытыны сылааһынан кууста. Ол да иһин кини саргылаах тыла сатанар, илгэлээх этиитэ илэ буолар, эмэ-томо туһалыыр эбит. Үтүөнү түстүүр, кэрэни кэрэхсиир, үйэлээҕи үксэтэр, кэскиллээҕи кэнэтэр киэн туттар ытык киһибит алгыһын баһа сыланнын уонна салгыы күөхтэн күөххэ үктэнэн ис!

Афанасий Иванов «Хотугу кыым», 2017

Улуу Ойуун кыһа Матрена Чиркова

Мин “баабыскалыын”, Абый аатырбыт ойууна Константин Чирков төрөппүт улахан кыһа Матрена Константиновна Чиркованы кытары, икки сыллаабыта Дьокуускайга кэлэ сырыттабына билсибитим. Ол кэннэ “Кыымна” “Халлаан аһаарын сырдатааччы” диэн икки балаһанан улахан матырыйаалы таһаарбытым. Оччолорго Матрена Константиновна миэхэ

туһаайан: “Эһиил саас хайаан да кэлиэҕим, кэлээр”, - диэбитэ. Эһиилигэр сэмээр кэтэспитим да, Абый курдук ыраах сиртэн кэлбит сураҕа иһиллибэтэҕэ. Саастаах киһи айаны ыарырҕатар буоллаҕа. Эчи, айаннарын билиэтэ да бас быстар сыаналаах дии санаабытым. Муус устар ортото эрдээксийэҕэ миигин ирдэһэн эрийэ сырыттылар. Онтум “баабыскам” Матрена Константиновна кэлбит уонна миигин ыныртарар эбит! Быыс буламмын көрсүһүүгэ сүүрдүм.

Ыраастанар ыам ыйын 7 кунугэр Матрена Константиновна 95 сааһын томточчу туолла. Киһи кинини көрөн, 95 саастаах аарыма кырдыастар кэккэлэригэр хайдах да киллэрбэт. Хор, оннук курдук сэнэх, тэтиэнэх. Айылҕатынан билигин да кыһалҕалаахтары “тырыыппайдыыр”, эмтиир, кэпсээнэ да киэн. Матрена Константиновна олус сэмэй, кини дьонно кэпсэнэрин, бэйэтэ этэринэн “киһиргэнэрин” олох сөбүлээбэт. Онуоха: “Оннооҕор буолуох эмчиппин эһин дэнэр дьон бэйэлэринэн тахса сатаан бөҕө буолаллар. Эйигин олох бар дьонно кэпсээтэхпинэ сатанар”, - диэн ыһхайан кэриэтэ сөбүлэнин ылбытым. Хас да күн атах тэпсэн олорон, “сэрээттээх” ууну ыйырбахтыы-ыйырбахтыы кэпсэппиппит. Онтон быһа тардыыны ылан ааҕын.

“Путинга тийэ сылдыбытым”

Владимир Путин быыбардаммыт күнэ этэ. Онон ити тиэмэни таарыйбатах буолуохпутун сатаммат да курдуга:

- Мин ити киһи өссө аан бастаан талылларыгар дьиэтигэр тийэ сылдыбытым ээ. Түһээн буолумуна. Мин түүлбэр илэ чахчы айанныыр курдукпун. Ити Путин сүрдээх үчүгэй дойдуга олорор эбит этэ. Күөх хонуулаах, бөдөн бэс мастаах дойду. Мин онно биир тиити булан, саһан туран көрөбүн. Хатыныр, дьуоскурдук баттахтаах, сырдык киһи бөһүөлэк диэки одуулаан турара. Онтон талыллыбытын кэннэ тэлэбиисэргэ көрбүтүм, үкчү ити мин тийэн көрбүт киһим этэ. Оттон кэлин талылларыгар эмиэ көрөрүм. Уопсайынан, хас да салайааччыны көрбүтүм. Горбачев сүрдээх ыксалынан сылдыар, барыы-кэлии бөҕө буола сылдыар этэ, кинини биир дьахтар батыһа сылдыара, арааһа, кэргэнэ буолара дуу. Ельцин элбэх баҕайы киһи ортотуттан анаара эрэ көстөрө. Араастаан көрө сатаабытым да, син биир анаара эрэ баара. Соччо үчүгэйдик олорботоҕо буолбат дуо? Сталин дакылаат ааҕа турарын көрбүтүм. Быйыл тоҕо эрэ Путины түһээн көрбөтүм. Дьэ, дьикти.

Дьон наһаа ньиэрбинэй буолла

- Илиим бэйэтэ иһиттэн күүстээх. Биэнсийэҕэ тахсан да баран, кууллаах бурдугу сүгэр этим. Бирикээстээх үлэҕэ сылдьан, 40-наах үүттээх бөтүнү тааһы-таах соһор этим.

Билинни оҕолору төрөһпүт үчүгэйдик көрбөт эбит. Миэхэ оҕом төбөтө ыалдьар диэн аҕалаллар. Онтум эһээхэй эрдэхтэриттэн сыһа сытыаран кэбиһэн, төбө, кэтэх унуоҕа атыннык ситэн хаалар. Кэлин, куоракка кэлиэхпиттэн, дьон санаата сүрдээҕин сатарыйбыт эбит диэн бэлиэтиибин. Баҕар, эһиги, куорат дьоно, ону бэлиэтээбэҕит буолуо. Ыччаты кытары кэпсэтээри гыннахха, киннэрэ холлон, хаһытыгы түһэллэр. Наһаа ньиэрбинэй буолбуттар. Ону туохха ньиэрбинэйдиигит диирбин, үлэбиттэн дииллэр. Үлэҕэ киһи үөрэ-көтө барыахтаах буоллаҕа дии. Дьахталлар ордук ньиэрбинэйдэр. Уолаттар бэтэрээнэн. Ону дьахталлара ситэрэн кэбиһэллэр быһыылаах. Ньиэрбинэй киһи этэ-сиинэ кыбыс-кытаанах буолар. Үс киһини көрдүм. Күөмэйдэригэр уу да барбат буолар, массаастаары гыннахха, каталка курдук төкүнүйэ сылдьаллар. Ньиэрбинэйдээн киһи ыалдьар буоллаҕа. Мин үйэбэр ньиэрбинэйдээбэтэх киһибин.

Сыанааннаахтан биир нуучча киһитэ кэлбитэ. 95 саастаах эмээхсин илии үүннэрдин диэбиттэр быһыылаах. Илиитин тоһуппутун, сыһа эмтээн, тимир укпуттара отой сыһа оспут этэ. Ону хоно тардан ылан, холбоон биэрбиһпэр бэттэх кэлбитэ. Ити киһи сүүрбэччэ сыллааҕыта атаһын тоһутан эмиэ миэхэ эмтэммит эбит.

Мин хаһан да “үтүөрдэбин, миэхэ кэлин” диэбэппин. Бағалаахтар бэйэлэрэ кэлэллэр. Син биир эмэ киһи сымыйанан эмтээтин диэн тийэн кэлбэтилер. Сымыйалаабат инилэр. Аныгы дьон сиспит ыалдьар дииллэр. Кытаанах үлэни үлэлээбэттэр, барыта бэлэмнэ үөрэнэн хаалбыттар. Урукку курдук соһуос да диэн суох. Аныгы дьон хара үлэттэн олус тэйбит.

“Баартыйата суох хомуньуус ”

-Өрөспүүбүлүкэҕэ эмчит буолан тахсыбытым 25 сыла буолла. Аҕам ойуун буолан, биир күн оскуолаҕа олорон үөрэммэтэҕим. “Ойуун оҕото үөрэммэт” диэн сокуон баара. Саатар, биэс кылааһы бүтэрбитим буоллар, сiestэрэ буолуом этэ.

Сүөһү быраастарын ымсыыра көрөр этим. Улааттахпына эмчит буолуом диirim. Аҕабын таптыбын да, идэтин олох сөбүлээбэт этим. Бэйэм “Кыым” хаһыаты ылан ааҕар-суруйар буолбутум. Суот тардар этим. Аҕабар сөмөлүөт мунгунан эмтэтэ кэлэллэрэ. Ону мин “мэдииссиина диэн баарына, тоҕо бу

офонньорго кэлэллэр?!” диэн сөбүлээбэтбуоларым. Онуохааҕаммиигин баартыйата суох хомуньуус диэн күлүү гынара. Үөрэбэ да суох үчүгэй курдук. Сорох үөрэхтээхтэр дьону тэннээбэт буолаллар. Ити куһаҕан.

Хаар эбэ араначчылаахпын

Айылҕа бэйэтэ анаан миэхэ хаар эбэни араначчылааччынан анаабыт. Көтөрүм - куба. Маһым - хатын. Көтөрүм куоракка, Биэлэйгэ энин батыспат эбит. Хаар эбэм миигин куруук батыһар. Оннооҕор куоракка кытта. Мин кэлээри гыннахпына, даачаҕа хаар эбэ олорорун көрөн соһуйаллар. Миигин Ньургуйаана диэн ааттыахтаах эбиттэр. Ону аҕам Мотуруона диэбит. Араадыйа күнүгэр төрөөбүтүм. Онно үлэлиир Мотуруона диэн далбар баара үһү. Ону сөбүлээн ааттаабыт.

Хааһы - дьарапалаан, балыгы - устар аал оностон

- Манна үс ойууну тутан аҕалан, ойуумсуппуттар этэ дни. Ол кэннэ ыһпыттар. Халыма, Муома ойууннара уонна мин аҕам буолан, үһүөн босхолонон кэлбиттэр. Дойдуларыгар тугунан, хайдах тийбиттэрэ биллибэт. Муома киһитэ аара хаалбыт, оттон аҕам аах Кэбэргэнэбэ кэлбиттэригэр ат биэрэн ыһпыттар.

Биирдэ аҕам уолун аахха сыттабына, ыалдьыттыы тийдим. Ыллар улахан тууччах диэн балыгы күөстэммиттэр. Ону сиэри тииспиппэр, хостон аҕам: “Муочукайга балыгы сиэтимэн. Мин күөспуттэн биэрин. Оччо сиэн баҕардабына, кутуругун тоһутан биэрин”, - диир. Ону мин, эһэккэ балыгы сиэбэт дуу диибин. Киниэхэ эт буһарбыттар этэ. Аҕабын кытары эт сиэтибит. Ол олорон аҕам этэр: “ҕым, балыгы тоҕо сиэхпиний. Дьокуускайтан кэлэрбитигэр улахан балыгы аал гынан, саамай улаханнарын борохуот оностон кэллэхпит дии”, - диэтэ.

Сайылыкка сыах маастарабын. Сайылыктан балтым аахха тийдим. Онно аҕам кэлэн олорор. Хаас буһарбыттар. Ону миэхэ хоторбуттары аҕам эмиэ сиэспэтэ. Ону мин “аҕам куһу сиэбэт эбит дуу” диибин. Эмиэ этсии олорор. Онуоха: “Дьокуускайтан кэлэрбитигэр дьарапалаан оностон кэллэхпит дии”, - диир. Ону кытары аабыс. Оччолорго ким да ол хайдах оностубуттары туһуласпат этибит.

Ойуун кыырыыта

Аҕам кыыраарын биирдэ көрөн турардаахпын. Мин улаатарбар ойууннааһын бобулан турар этэ. Биирдэ аҕам эдьийин кыыһыгар оҕо турбат буолбутугар ойууннаабыта. Ол букатын киһи сымыйанан кэпсиирин курдук. Элбэх баҕайы оҕо буолан балаҕан дьыэ оронугар тугу эрэ бүрүнэн баран, умса түһэн сытан көрөбүт. Ким да тыаһаабат, санарбат. “Тисинээ буолуохтаах” дииллэр. Онно көрдөхпүнэ, аҕам атаҕа олох сиртэн көтө сылдьар, төбөтө - балаҕан үрдүнэн. Салгынна эскирии сылдьар курдук. Таһаһын чуораана наһаа үчүгэй тыастаах этэ. Ону истэбит. Онтон икки кыыс оҕону үрдүгэр олордон эрэ, дүнүрүн охсо-охсо, эскирии сылдьар. Биир дьахтар көрөр, быраата Ньюкулай таһырдыаттан улахан бэйэлээх тимир аан хатыырынкиллэрдэ. Ону көмүлүөккэ чоххо анһан кэбистэ. Онтон аҕам суордуу санарбытыгар ылан биэрдэ. Ону аҕам ылан сыр-сыр гына-гына айаҕар угар. Дьэ, мин онно аҕам өллө быһыылаах диибин. Туох да буолбатаһын курдук, салгыы эскирэн барда. Онтон Ньюкулай уга суох муус тимир анһыытын аантан ылан биэрдэ. Ону эт эттиир сүгэнэн саайда. Ол “чаап-чаап” диэн тыаһыра билигин да иһиллэр. Онтон аҕам көтөрдүү сангаран баран, ону туура тардан ылла. Онно биһиги куттанан, суорҕан иһигэр киирэн хааллыбыт. Онтон чуумпурбутугар суорҕаны аппатын көрбүпүт, Ньюкулай анһыыны таһырдыа быраҕаары сылдьар эбит, ону тула туох эрэ үрүн салыбырастар өрө көтө сылдьаллар. Харахтарын баайар эбит. Кутура туран, сүтэн хаалар эбит. Ону таһырдыа тахсан көрдүүлэр уонна күлүүстээх ампаарга булуустан булан киллэрэллэр. Ойуун таһаһа кынаттаах дии, оттон аҕам киэнэ барыта бытырыыс этэ. Куоракка аҕалбыттарыгар “көстүүмнүн добровольно сддайдаатаххына, туппаппыт да, хаайбаппыт да” диэбиттэр. Ону биэрбит. Онтон сааһыары Абытан кэлэн, тутан илдэ барбыттара.

Матрена Константиновнаһын биһиги үстэ көрсөн олорон олус элбэҕи кэпсэппиппит. Ону, биллэн турар, биир балаһа кээмэйигэр батарар хайдах да табыллыбат. Онон кэлинни нүөмэрдэргэ таһаарыахпыт. Айылҕаттан айдарыылаах, олус сэмэй, истин Ытык кырдыаһаһы, чахчы, тарбаҕар дэгиттэр талааннаах, ыарыыны ыстаан ылан быраҕар курдук дьикти аптаах (ону тус бэйэм билбит дьоллоохпун) Матрена Константиновнаны 95 сааһынан ис сүрэхпиттэн эбэрдэлиибин. Өссө да чинник сылдьан бар дьоннун эмтии, араначчылыы сырыт. Эйиэхэ уонна дьыэ кэргэнгэр кытаанах доруобуйаны, дьолу-соргуну баҕарабыт!

Ыраас дууһалаах, дьонно үтүнү эрэ бабарар

Абыйдар сүгүрүйэр, киэн туттар ытык кырдыаҕаспытын, Матрена Константиновна Чиркованы, 1974 сыллаахтан билэбин. Ол саҕана фермаҕа үүт астааччынан үлэлиирэ, оттон мин ыанныксыттыбырым. Бииргэ төрөөбүт балтын уола Валера Ефимов Матренаҕа көмөлөһөрө. Валералыын биһиги биир кылааска үөрэммит. Кинилэр хас ыам кэнниттэн ыанныксыттар туттарбыт үүттэрин эрийэн, сүөгэй онороллоро. Мин бэйэм үлэм кэнниттэн хаалан көмөлөһөрүм. Ол кэмнэ дьэ кэпсэтии-ипсэтии бөҕө буолааччыбыт.

Эбээ Матрена биһигиттэн төһө да ыраах аҕа саастаах буоллар, сүрдээх истин. Онно кини кэпсээнин истээри, ийэли амаарах сыһыанын иһин тардыһар эбиппин. Ол саҕана кини уола Валентин эбии аһылыгы буһарааччынан үлэлээбитэ. Кинилиин эмиэ табаарыстаспыпыт. Кэлин Валентин мин тастын балтыбын кэргэн ылан, аймахтыгы буолбуттун. Хомойуох иһин, Валентины кытта күтүөт буолбутун кэннэ көрсүбэккэ хаалбытым. Ол саҕана Эбээ Матренаны дьону эмтиирин, Улуу Көстөкүүн кыһа да буоларын билбэт эбиппин. Эдэр буолан, улаханлык аахайбатах буолуохтаахпын. Кэлин, Кэбэргэнэҕэ кэлэн дьону эмтиирин саҕана, куруук көрсөрүм. Дьэ, онно уруккуну ахтыһан, кэпсэтэрит. Син өр соҕус буоларым буолуо. «Чэ, бар. Атаахтыгы олорума. Уһаатаххына, дьон сөбүлүө суоҕа», - диэчи. Кинилиин алтыстахпына хайдах эрэ ис-испиттэн чэпчээн, ырааһыран, дууһалыын сэргэхсийэн, өссө да олоро түспүт киһи диэн баҕа санаалаах арааһар этим. Кини оннук киһини сып-сылаас иэһиинэн угуттуур, бэйэтигэр тардар күүстээх. Биирдэ санаам улаханлык түһэн, муунтуйа сылдьар кэммэр түүлбэр көһүннэ. Урут түүлбэр биирдэ да киирбэтэ. Илэ, олоххо баар курдук кэлэн, сып-сылаас куолаһынан: «Санааҕын түһэримэ, барыта учугэй буолуо», - диэн баран, эйэлээх баҕайытык мичээрдээн кэбистэ. Ол кэнниттэн бэркэ сэргэхсийэн, санаам өрө көтөҕүллэн уһугуннум, мунчаарбытым ханна да суох. Көр, оннооҕор ыраахтан киһи ис туругун сэргээн, санаатын көтөхтөххө табыллыһы диэн көмөлөһө кэллэҕэ. Кини курдук ыраас дууһалаах, дьонно мэлдьи үтүнү онорор киһи бэрт аҕыйах, суоҕун да кэриэтэ быһылаах. Матрена Константиновна баар буолан, биһиги, Абый улуһун дьоно бары, көмүскэллээхпит, суон дурдалаахпыт, халын

хаххалаахпыт дии саныбын. Абыраллаах күндү киһибит, өссө да уһуннук олорон, бар дьоннор харысхал буол.

*Владимир Корякин, Майыар орто оскуолатын учуутала.
Кэбэргэнэ «Хотугу кыым» хаһыат, №19, 2020 с.*